

KÖNYVÉSZETI ADALÉKOK A XVII. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN FOLYT HITVITÁK IRODALMÁHOZ.

Révész Kálmántól. ¹⁾

Nemrég egy ócska könyvfedélből egy nyomtatott levelet áztattam ki, mely véleményem szerint egy 1666-ban nyomtatott, Kis Imre által Pósházi János ellen írott, eddig még teljes en ő s m e r e t l e n, a P ó s a h á z i - K i s - f é l e v i t á t m e g k e z d ő m u n k á n a k u t o l s ó l e v e l e. E töredék, melyet alább közölni fogok, felhívta figyelmemet a XVII. század közepén folyt hitvitákra, úgy hogy minden idevonatkozó s Debreczenben megkapható művet figyelemmel átolvastam és kivonatoltam; miáltal nemcsak arról győződtem meg, hogy — főkép a könyvészetet tekintve — Bod P. Horányi, Sándor István, Danielik stb. idevonatkozó adatai igen-igen hiányosak, zavartak, hanem oly adatokra is akadtam, melyek még Szabó Károly »Rég i M a g y a r K ö n y v t á r á «-h o z is részint pótló, részint igazító adalékul szolgálhatnak s még eddig legalább csekély olvasottságom körében, közrebocsátva nem voltak.

Midőn tehát én ez adatokat e szakközlöny rendelkezésére bocsátom, teszem ezt nemcsak azért, hogy könyvészetünk egy kicsiny pontjára pár világosító adattal szolgálhassak, hanem azért is, hogy e tárgyra azok figyelmét is felhívjam, kiknek — mint nekem a protestánsok — a katolikus vitairatok esnek kezök ügyébe, hogy így ez utóbbiak is tüzetesen átvizsgáltatván, s ezáltal az én egyoldalu munkám kiegészítettvén: tisztába hozathassék már végre irodalomtörténetünk, illetőleg könyvészetünk

---

¹⁾ A fiatal czikkíró urat, ki boldog emlékü Révész Imre tudósunknak tehetséges fia s édes atyja nagybecsű könyvtárának örököse, e téren üdvözljük s további kutatásainak készséggel megnyitjuk hasábjainkat.

egy oly szakaszocskája, a melyre nézve ahány kézikönyvünk van, annyi egymástól nagyon eltérő adatot találunk.

Megjegyzéseimet mindig a »Régi Magyar Könyvtár« illető adatára való hivatkozással teendem meg.

I.

Kassa 1659.

942. Czeglédi István, A Megh-Tért Bűnösnek a' lelki hartzban valoban vivasárol irt Könyvnek Első Resze. stb.

Hogy e könyv, mely máskép Csatázó lélek lelki diadalá-nak neveztetik, épen Köleséri által is (Czeglédi. Sionvára), második része miként sikkadt el, azt előadja maga Czeglédi, »Egy veres tromfosdit jádztó barátomnak megpiricskeltetése 1666« cz. művének 458. (helyesen: 358.) lapján: »Errül is többet olvashatnál a Csatázó Léleknek második könyvében. (Mellyet a malae conscientiae calcographiában eliskasztának; s e szörnyű kárért, ad Tribunal Magistratus kellett vonnö érette; Magamnál töb nem lévén már egy Exemplárnál.)«

II.

1663.

Hogy 1663-ban egy Philaletus Hydropolitanus által irott könyv jelent meg Sámbar M.: Három idvességes kérdése (1661) ellen, világosan látható Pósa házi ily című művéből: A három kérdésre való summás választételnek, Egy arra lótt alkalmatlan Felelettel valo nagyob megerősödése és azon feleletnek megrázogatósa.« (RMK. 1050.) E könyv 54. lapján ugyanis ez olvasható: »Mind olyanok azok, a melyeket a három idvességes kérdésnek authora . . . . előhozott, melyeket ezelőtt három esztendővel Philaletus Hydropolitanus többire meghamisított.« Továbbá 255. l.: »Te pedig (t. i. Sámbar) mely hamis értelemben csigáztad le-táblázott vallásodnak, hogy már próbálására az oda-irattatott szentírásbeli helyeket, ennek előtte három esztendővel egy részént megmutatta Philaletus Hydropolitanus.«

Hogy Philaletus Hydropolitanus-nak egy 1662-ben megjelent

műve (Egy Posonból repült huholo bagolynak megmellyesztése) Ráth György úr birtokában van, ezt a »Könyvszemle« 1880-ik év folyamának 300—303. lapjain közölt ismertetésből tudom, de hogy a Pósházi idézett soraiban említett munka nem egy a Ráth úr birtokában levővel, azt onnan következtetem, mert 1) egy 1662-ben megjelent műről nem igen mondhatták 1666-ban ezt »e z e l ő t t h á r o m e s z t e n d ő v e l«, továbbá, mert 2) a »huholo bagolynak megmellyesztése« — Ráth úr közlése szerint — egy bécsi nyomtatvány: »a J e s u s t á r s a s á g á b a n v i t é z k e d ő P o s o n i C o l l e g i u m« stb. ellen van intézve; míg Pósházi azt mondja Hydropolitanusról, hogy Sámbar Nagyszombatban 1661 megjelent »Három idvességes kérdés«-ének tételeit »hamisította meg.«

III.

H. n. 1664.

1018. (Sámbar Mátyás) Egy Vén Bial orrára való Karika.

Hogy ezt az egy ívnyi művet Sándor István, Horányi (Memoria III. 195: »Circulum ferreum super Os Blasphemi Predicantis« címen) Danielik s ezek után Szabó K. is (az 1013. szám alatti jegyzetben is) Sámbarénak mondják, tudom; de mind ezek dacára is némi kételyt merek felvetni e tekintetben Pósházi elébb idézett munkájának 55. és 56. lapján található eme sorok alapján: »Annak a tudós embernek fontos és testes írására (a Czeglédi »Barátsággi Dorgálás«-ára) mit felel ének? Egy a mi Bonasusunkhoz (Sámbar) hasonló fosos Bial egy arkus papiroskára iprikálék előszőr, melynek büzét mikor a »Japhetke« orrába visszaverte volna, ottan az Ispotályból támada egy bélpoklos koldus« stb. E szerint az »Egy vén Bial orrára való karikát« nem Sámbar, hanem egy más jézsuíta írta volna.

IV.

1666.

Kis Imre legelső nyomtatott műve Pósházi ellen. Említi Horányi (II. 352): »Utrum ante Calvinum unquam ali-

cubi extiterit moderna Calvinistarum secta, ibidem (Cassovia) MDCLXVI. in 8.« De ha Horányinak nem is adunk itt teljes hitelt, (a mit csakugyan sok helyen nem is érdemel meg, mert pl. épen az idéztem helyen két oly nyomtatott művet is tulajdonít Kisnek, melyek csakis kéziratban kerenghettek, mert mint nyomtatottak sehol másutt nem említettek): P ó s a h á z i következő (V.) szám alatt említendő művében, mind egykoru tanuban, teljesen megbizhatunk. E könyv ugyanis egyenesen Kis Imre műve ellen van írva, a mint az már az előbeszéd ezen pontjából: »Im azért keresztyén olvasó, mint az egész veltelkedésnek summáját és velejét ez irásocskában elődbeterjesztem, mind a te oktatásodra, mind az ellenemerről a materiáról minap kibocsáttatott irásnak megrostálására;« továbbá a 29. sz. alatt előadotaktból: »E dolognak nagyobb világosságára inkább akartam volna, ha egészen az Actákat, melyek közöttünk forgottak, renddel kinyomattatva volna Kis uram, hogy sem csak azokat kisedgetni, melyek kedvének tetszettek« — eléggé világos.

Igénytelen véleményem szerint ezen eddig teljesen ismeretlen utolsó levelét találtam meg azon említettem könyvfedélben. E töredék alakja hosszukás 8-adrét, betűi jó nagyok. Különben ennyiből áll:

»â C(alvini)fták, az mint . . . lyeb tikkelyben előd . . .
 »M . . . . . derekaffan ki teczik, h(ogy a mos)tani Calvinifták
 »Vallása (nem e)ggyez â Valdenfefek Vallásáv(al s)-csak ez kell
 »nékem, nem több.«

»35. Ez â világos igazság ellened jo Posaházi. Minden di-
 »verticulumnak ki csapáfa el-kerteltetett előled; ebből a helyes
 »és rendes korlátból ki nem erefztelek. Meg áll azért az Pá-
 »pifták megtzáfolhatatlan ellen-vetése â Calvinifták ellen, hogy
 »Vj a' Calvinifták Vallása, s-csak Calvinus volt koholója. Illyen
 »igazságos mondással penig nem gyűlöltek hamisan a' Pápifta
 »Doctorok a kőtség előtt a' Calvinifták Vallását, hanem igazán
 »gyűlöltek; s adná a' Szent Lélek Isten, hogy minden Vj Val-
 »lástokat követő lelkek gyűlöljék gyomorból Cálvinus fejében

»koholt vezedelmes csak minapi Vallástokat! S-térnének az min-
»denkoron Szent Lélektől vezéreltetett Ecclefiánkban, Amen.«

»ADGYAD VRAM JESUS.«

Magából e töredék tartalmából s hangjából — összevetvén azt a Pósházi alább említendő válaszával — merem következtetni, hogy e levél csakugyan Kis Imre azon művének vége, a melyet Horányi a már említett czím alatt, Zwittinger és Allegambe után csakugyan említ.

V.

H. n. 1666.

1046. P ó s a h á z i J á n o s. Póshazi Janósnak Kis Imre nevű Jésuita paterrel való vetelkedése imez kérdésről Volt e valaha, valaholott, valakinél Calvinus János előtt a mostani Calvinisták Vallása?

E munka 52-ik száma alatt mondottakat szóról-szóra idézi E r d é l y i J á n o s »Budapesti Szemle« VII. 1867. 333. l. Tehát a Lugossy csonka, eddig egyetlen példányán kívül még egy másik is volt, legalább még a hivatolt közlemény irásakor, Patakon, vagy legalább nevezett idéző keze ügyében.

VI.

H. n. 1666.

1047. P ó s a h á z i J á n o s. Sámháznak az három kérdéseire való felelet.

Hogy e könyv miért kapta a RMKt.-ban azt a nevet, a mit kapott, nem tudom, mert Sándor István nem mindig megbízható, (lásd RMKt. 1056. sz. a. hol ki van mutatva, hogy egy könyvet három czím alatt is felvesz); ellenben arra egykoru adataink vannak, hogy e könyv czíme »S u m m á s v á l a s z t é t e l« volt. Lásd erre P ó s a h á z i II. sz. alatt idézett művének 37., 40., 42., 88.; továbbá a Görös bot 72., 83., 88. lapjait. Ez utóbbi helyen a S u m m á s v á l a s z t é t e l 141-ik lapja idéztetik, tehát nem épen vékony könyv volt. Ugyancsak Pósházi II. alatt hivatolt könyvből tudjuk meg, hogy a Summás választétel e g y m é l t ó s á g o s ú r n e v e a l a t t k ö l t k i (42. l.) és hogy

már megjelenése évében többször lenyomatott (be-fejezés.)

VII.

H. n. 1666.

1048. Pósa házi János. Sámháznak, Kisnek, s egyebeknek adott felelet.

Horányi s utána Sándor István említi ugyan, de az egykoru vitairatokban ily című könyvet idézve vagy hivatolva sehohsem találunk. Ellenben ugyancsak az egy egykoru vitairatokban van Pósa házinak egy oly művére utalás, mely a vita folyamába épen beleillik, s melyet Hegedűs Lászlón kívül (Protestans egyházi és iskolai lap 1847. I. 547. lap) tudtommal senki sem említi. Ez a »Tromfki!« című munkája Pósa házinak, melyet Kis Imre Veres tromfja (lásd Czeglédi »Egy veres tromfosdit jádtzó sandal barátomnak . . . megpiricskeltetése, 61 l.), Czeglédi most idézett műve (61, 69 s több lapokon) Pósa házi Bensült veres kolopja (n. 21) világosan idéznek, illetőleg emlitenek. Véleményem szerint tehát a »Tromfki!« teendő a »Sámháznak, Kisnek s egyebeknek adott felelet« helyébe, mely utóbbi csak azért is elvetendő, mivel az akkori viszonyok figyelembe vételével bajos feltenni, hogy Pósa házi, kinek mind Sámhárral, mind Kissel külön-külön volt baja, mind a kettőnek s még »egyebeknek« is (kik lehetnének ezek az »egyebek«?) egy könyvben adta volna meg a feleletet.

De van itt egy más bökkenő is. Ugyanis az eddigiek figyelembevételével az tűnik ki, hogy Kis Imre Pósa házinak V. sz. alatt idézett művére semmit sem válaszolt volna, hanem ismét Pósa házi buzdult volna fel s irta volna meg a Tromfki!-t, (a mint ezt Hegedűs id. helyen így is adja elő.) Már pedig a mint egyfelől bajos elhinni, hogy a már ekkor is hatalmasabb, erősebb katolikus fél csak egyetlen támadást is viszonzás nélkül hagyott volna; úgy másfelől az is furcsának tetszhetik, hogy épen egy ember (Pósa házi) miért irt egy műre két replicát? Az én véleményem szerint tehát az V. sz. alatt idézett mű után s a Tromfki! előtt Kis Imre is bocsátott ki egy művet.

Erre nézve azonban, megvallom, semmi positiv adatom nincs, ha csak az nem, hogy Horányi (II. 352.) említ egy ide beilleszthető művét Kis Imrének: Refutatio professoris Calvinistici, asserentis ante Calvinum extitisse omnes articulos Calvinisticos ad salutem necessarios, ibidem (Kassa) MDCLXVI. Ha valaki a Veres Tromfot átolvassa, bizonyosan többet mondhat e kérdésről.

VIII.

H. n. 1666.

1051. (Kis Imre.) Tök, Mak, Zöld Tromfiára Pósházinak Veres Tromf.

Hogy e munka Kassán jelent meg, olvasható Czeglédi rögtön következő művének 81. lapján: »Hiszen a Veres Tromfot is Kassa szülé.«

IX.

H. n. 1666.

1052. Czeglédi István.) Egy veres tromfosdit jádztó sandal barátomnak játék elvesztéseért való megpiricskeltetése.

E munka télben, hihetőleg novemberben iratott, lásd 144. l.: »Hogy te most télben fűtőzöl, (maga sok titkos meleged lehet) cseleksszel akkor ugy-é, mindazáltal szenvedtz is, (ha nem kényeskedel,) mert piritod száradat, vagy tiz kőrmődbe fuvan, tőrsőlöd kezedet.« Tehát kétségtelen, hogy e könyv később jelent meg, mint a Pósházi Bensült veres kolopja, melyről tudjuk, hogy 1666. szeptember 30. előtt megjelent. Ezt különben bizonyítja az is, hogy Czeglédi már így szól (16. lap): »a fejedhez veré hiszem csak nem régiben is a veres kolopot a tudós elméjü Pósházi János.« Minthogy pedig ugyancsak a »Bensült veres kolop« hivatkozik (n. 24.) a Pósházi által Sámbar ellen irott utolsó (RMKt. 1050.) replicára: világos, hogy ez mind »Bensült veres kolop«-nál, mind a Megpiricskeltetés-nél előbb jelent meg.

X.

S.-Patak 1668.

1073. (Pósa házi János) Görcsös Bot stb.

E munka télben iratott (42. l.) s később jelent meg, mint a Matkó Bányász Csákány-a, mivel erre több helyen (2. 37 62. ll.) hivatkozik. Hogy azonban csakugyan 1668-ban jelent meg a Görcsös Bot, ez nemcsak a Lugossy példányán levő feljegyzésből, — a melynek döntő tekintélyt tulajdonítani épen nem lehet — hanem abból is következik, hogy a 99-ik lapon ezt mondja Pósa házi: »Amely Feleletünket a Tőkös könyvnek születése után egy vagy két hétre Sámhárnak kiadhatunk vala; csak hogy a Bányász legényekkel együtt akartunk járni.« Már pedig a Bányász Csákány czimlapján ott van az MDCLXVIII.

XI.

Kassa. 1669.

1084. A Régi Római Keresztyén Hitnek igaz Próbaköve stb.

E munka 43-ik lapjára Pósa házi az 1668-ban megjelent Görcsös Bot 28-ik lapján már hivatkozik: »De harmadszor is üsd pofon magadat, mert te (Sámhárn) a vagy ti irástok a Régi Hitnek Próbakövében fol. 43. Hogy az egész világon, (tudniillik a Pápistaságban) gyakorlása vagy a képek tiszteletinek.« Ennélfogva tehát mind a Régi rom. ker. hitnek igaz próbaköve, mind pedig az ezt szükségkép megelőzőtt Némethi Mihály által irt Igazság próbaköve (RMKt. 1094) nem 1669-re, hanem 1668-ra teendők.